

A "huhogók"¹

A volt államszocialista rendszereit mára a "gazdasági zuhanórepülés" mintaországává váltak – kezdte a téli táborban előadását *Lóránt Károly* közgazdász, a Pénzügyminisztérium kutatóintézetének munkatársa. Két évvel a rendszerváltás után az ország gazdasági helyzete bizonytalanabb, mint valaha. *A rendszerváltás a lakosság elleni gazdasági háborúvá fajult.* A gazdaság széthullóban és kimerülőfélben. A lakosság reáljövedelmének csökkenése és a rohamosan növekvő munkanélküliség következtében a gazdasági hanyatlás szociális hanyatlással társul. A válság elég mélyen és elég nagy területen bomlasztja már a társadalmat. Számos réteg lezüllik és elpusztul, porlad a középosztály is. Ekkora életszínvonal-csökkenést eddig egyetlen kormány sem lett volna képes menedzselni! Hogy miért éppen az Antall-kormány képes rá, annak több összetevője van, de ezek közül is talán a legfontosabb az Európához felzárkózás ígérete. Erősen él a lakosság többségében az a meggyőződés, hogy mi vagyunk a legközelebb Európához, és már csak egy karnyújtásnyira az ígéret földje, a szabadság és a jólét olyannyira áhított birodalma. Vállalni kell tehát az áldozatokat a sikeres modernizáció érdekében! A mostani válság "kreatív pusztulás" és belőle néhány éven belül megszületik majd egy jól működő, a világpiacra versenyképes gazdasági struktúra, megindul egy erőteljes gazdasági fellendülés, amelyből azután a társadalom minden rétege profitál.

Mindez csupán káprázat, álom vagy valóság? A romló gazdasági eredmények mennyiben magyarázhatók a kedvezőtlen külső hatásokkal, a "múlt átkos örökségével" és milyen felelősség terheli a mai magyar gazdaságpolitikát? Elképzelhető-e olyan gazdaságpolitika, amely a kétségtelenül szükséges átalakulást kisebb társadalmi áldozatokkal valósítja meg? A jelenlegi folyamatok vajon a fejlett centrumországokhoz való felzárkózás, vagy a fejlődőnek csúfolt (valójában fejlődésképtelen) harmadik világba való lecsúszás alternatívájának megvalósulását vetítik-e elénk? Ezekre a gyötrő kérdésekre próbáltunk meg választ keresni.

A jelenlegi gazdaságpolitika arra az egyszerűsített képre épül, hogy a gazdasági válság alapvető oka a kelet-európai országok korábbi szocialista társadalmi berendezkedése és ha mindent az ellenkezőjére változtatunk (állami tulajdont magántulajdonra, ellenőrzött árakat szabad árakra, keleti gazdasági kapcsolatokat nyugatiakra), akkor – ha nem is azonnal és nem is fájdalommentesen – de néhány éven belül beindul a gazdasági növekedés. Ha ez a diagnózis valóban helyes lenne, akkor a fejlődő világban és különösen a fejlett tőkés országokban csak pozitív tapasztalatokkal találkozoznánk. Ám ha körülnézünk a világban (és

¹ A cikk Lóránt Károlynak a TEK téli táborában 1992. január 28-án elhangzott előadása alapján készült.

elhessegetjük szemünk elől az együgyű leegyszerűsítések, mítoszok és hiedelmek ködfüggönyét) azt látjuk, hogy nemcsak a volt szocialista országokban vannak éles gazdasági és társadalmi problémák, hanem a fejlődő, sőt a legfejlettebb országokban is. Itt tehát nem pusztán a szocializmus válságáról van szó, hanem egy ezen túlmenő, általánosabb világgazdasági válságról, amelynek a kelet-európai válság csak egyik megnyilvánulási formája. Mindez pedig felébreszti az emberben a nyomasztó kételyt, hogy az újonnan demokratizálódott országok agonizáló gazdaságait vizsgáló (reform) közgazdászok és a tudós nyugati "orvosok" (szándékosan vagy gondatlanságból?) rossz diagnózist állítottak fel a betegség mibenlétét illetően. Ily módon a betegnek felírt terápia, a liberalizációból, privatizációból és deregulációból álló "varázsrecept" alkalmazása esetleg súlyos mellékhatásokkal járhat, tovább rontva a beteg állapotát, vagy katasztrofális esetben akár "gazdasági embóliát" is okozva. A helyes diagnózis felállításához mindenekelőtt fel kell boncolnunk az államszocialista rendszerek tetemeit, hogy megállapíthassuk pontosan mi volt a halál oka, és a mai válságos helyzet tulajdonképpen minek a következménye. E tekintetben nem elégedhetünk meg a társadalmi és politikai közvéleményt uraló groteszk és felszínes közhelyekkel, durva leegyszerűsítésekkel; a bírálóknak a felszín alá kell hatolnia – hangsúlyozta előadónk.

A II. világháború után mind a fejlett tőkés, mind a szocialista országokban gyors gazdasági növekedés indult be. (A GDP évi 5–6%–al növekedett és hasonlóképpen nőtt a nyersanyagok fogyasztása is.) A hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére világossá vált, hogy ez az extenzív növekedés szükségképpen korlátokba fog ütközni. E korlátokat drasztikusan hozta felszínre az 1973-as kőolajárrobbanás. Az extenzív növekedés kifulladásá; a keleti tömbben három ok miatt súlyosabb következményekkel járt, mint a fejlett és fejlődő országok többségében. Először: a szocialista országok pazarló bürokratikus tervgazdasága a fejlett tőkés országok piacgazdasági mechanizmusánál gyengébb hatékonyságú, rugalmatlanabb volt. Másodsor: a tömb vezető erejét, a Szovjetuniót, az évtizedeken keresztül folytatott fegyverkezési hajszája kimerítette. Harmadszor: a térség tele volt rejtett politikai feszültségekkel, amelyek részben az országok közötti alá- és fölérendeltségi viszonyból, részben az elnyomott nemzeti törekvésekből illetve a hatalmon lévő és a diktatúra által a hatalomból kiszorítottak közötti ellentétekből származtak. Mindenek következtében az a válság, ami a nyugati országokat csak megrengette a fejlődők felzárkózását félbetörte: a keleti birodalmat szétrobbantotta.

A kőolajárrobbanás rövid távon elsősorban a fejlett tőkés országokat súlytotta, hosszabb távon azonban az elszegvedett cserearány-veszteséget saját exporttermékeik árnövekedésével gyakorlatilag kompenzálták, ugyanakkor a közepesen vagy gyengébben fejlett és kőolajjal nem rendelkező országokat most már az importált

technológia magasba szökő ára is terhelte. Magyarország néhány év alatt olyan mértékű veszteséget szenvedett, ami csak a II. világháborús pusztítással mérhető össze. Mindezt tetézte, hogy részben a Nyugat lecsökkent gazdasági növekedése, részben a magyar export elé állított korlátok (pl. marhahúsexport korlátozása) miatt exportlehetőségeink lényegesen csökkentek. A megváltozott világgazdasági feltételek a hatalmas cserearányromlás és az exportpiacok beszűkülése Magyarországon is kihúzták a talajt a Kádár-féle "gulyáskommunizmus" alól. A politikai vezetés, amelynek alapvető törekvése volt, hogy "minden társadalmi réteg minden évben gyarapodjék", egyszerűen nem akart, vagy nem mert szembenézni az életszínvonal-növekedés megtörésének lehetőségével. E struccpolitikában hathatós támogatást kapott az ország vezető (reform-) közgazdászaitól, akik a világgazdasági válságot átmenetinek tartották, melynek hatásait hitelfelvétellel ki lehet küszöbölni. E tévedés néhány éven belül kiderült, ekkorra azonban a magasba szökő kamatlábak miatt már beindult az adósságlavina. Az eladósodás megállítására tett erőtlen kísérletek, továbbá a nyolcvanas évek helytelen adóssághozkezelési politikája (yen-hitelek arányának felduzzasztása) miatt hazánk adóssága a nyolcvanas évek végére 20 milliárd \$-ra nőtt. Ennek kamatterhe jelenleg évi 1,5 milliárd \$-ra nőtt. Az eladósodási tendencia megállítása ugyanilyen mértékű exporttöbbletet igényelne, ami 10 év alatt 15 milliárd \$ kivonását jelentené az országból. A jelenlegi trendek alapján a tőkeimport – különösen hosszú távon, amikor már a profitrepatriálásra is számítanunk kell – ennek az összegnek csak egy részét teheti ki. Ha őszintén szembe akarunk nézni a helyzettel, azt kell látnunk, hogy a jelenlegi adósságkezelési szisztéma mellett a mindenki által kívánatosnak tartott tőkebevonással szemben, sokkal inkább tőkekivonásra számíthatunk a következő évtizedben, annak minden negatív (pl. inflációgerjesztő) következményével együtt. Ha ezt összehasonlítjuk a volt NDK területére beáramló évi 70 milliárd \$-ral, a különbség világosan mutatja a csüggesztő kilátásokat.

A 70-es évtizedben megváltozott közgazdasági viszonyokra a Nyugat – elsősorban az angolszász országok – a kezdeti bizonytalankodás után az ősi kapitalista erényekhez való visszatéréssel reagáltak. Nem ismerték fel a korábbi növekedési trend megtörését, és az a nézet vált uralkodóvá, hogy a válságért a túlzott állami beavatkozás, a piac önszabályozó szerepének a háttérbe szorítása a felelős. E neokonzervatív gazdaságfilozófia azonban igen kevéssé hozta meg a hívei által várt eredményt. (E politika nyomán pl. az Egyesült Királyságban elsorvadt ugyan a nemzetközileg versenyképtelen ipar, de nem alakult ki helyette más versenyképes termelési struktúra.) Végül is azok az országok jártak jobban, ahol a növekedés lassulásához és az ezzel járó strukturális átalakuláshoz tudatosan alkalmazkodtak.

A neokonzervatív ideológia a fejlődő országokat kétféle módon is kedvezőtlenül érintette. Egyrészt az Egyesült Államok gazdaságpolitikája (monetáris restriktció) miatt magasba szökő kamatszint ezekben az országokban elindította az adósságlavinát, másrészt a Nemzetközi Valutaalap által rájuk kényszerített neokonzervatív ideológia stagnálásra kényszerítette gazdaságukat.

A neokonzervatív gazdaságfilozófiát a szocialista országok is átvették. Jugoszlávia volt talán az első, ahol alkalmazták, és ezen az elméleten alapuló stabilizációs politika ismételt kudarca volt az egyik lényeges összetevője a nemzetiségi ellentétek kiéleződésének, ami a halottak ezreit követelő polgárháborúhoz és végső soron az ország széthullásához vezetett. Lengyelországi alkalmazása sem hozott eddig sikert, de a legkatasztrofálisabb hatása éppen napjainkban bontakozik ki Oroszországban, ahol szintén alkalmazni próbálják. (Alekszandr Ruckoj "gazdasági népirtás"-ként értékelte ezt a gazdaságpolitikát.)

Magyarországon e gazdaságfilozófiát a Grósz-kormány emelte a gazdaságpolitika rangjára még 1988-ban, és az Antall-kormány is gyakorlatilag módosítás nélkül átvette. *(A gazdaságpolitikában tehát folytonosság figyelhető meg, a rendszerváltástól függetlenül!)* A Nemzetközi Valutaalap által is erősen támogatott neokonzervatív gazdaságfilozófia hatására a gazdaságirányítás, amely egyre inkább a pénzügyi irányítást jelentette, teljesen elhanyagolta a már amúgy is régóta halogatott strukturális változtatásokat (mondván, hogy iparpolitikára nincs szükség, a szükséges változtatásokat a piaci erők automatikusan elvégzik) és ehelyett a szabad piacgazdálkodás eszközrendszerének megteremtésére koncentrált. Ennek jegyében került sor az 1988-as adóreformra, a többszintű bankrendszer kialakítására, az árak és a külkereskedelem liberalizálására, az állami tulajdon privatizálására. Az intézkedések egy része (pl. a többszintű bankrendszer kialakítása) egyértelműen a haladást szolgálta, más részük azonban felesleges, elhamarkodott, vagy kifejezetten káros volt. Az 1988-ban szükségtelenül bevezetett adórendszer beindította az inflációt, amelyet az áraknak a gazdasági adottságokkal (hiányzó versenyhelyzet, monopóliumok és oligopóliumok uralta piacok) összhangban nem álló liberalizálása, a támogatások széleskörű leépítése még jobban felgyorsított. Az így kialakult (vagyis a kormány politikája által elindított) infláció megfékezését szolgáló "szigorú monetáris politika" és az ehhez tartozó magas kamatlábak a gazdaságot mély recesszióba vitték át. Ehhez hozzájárult a keleti piacok összeomlása, ami jelentős mértékben a dollárelszámolásra való áttérés eredménye. Az áttérés évi 100 milliárd forintos veszteséget okoz a magyar gazdaságnak, melynek ismeretében legalábbis furcsa, hogy az áttérés kezdeményezője éppen a magyar kormány volt.

Összefoglalva, eléadónk úgy vélekedett, hogy a világgazdaságot ma általában jellemző és hazánkat is erősen érintő válságjelenségek